

AINO KALLAS TAINE'I LUGEMAS

Dekadentsist esseekogumikus „Noor-Eesti”

MIRJAM HINRIKUS

Aino Kallas on ilmselt ainuke XX sajandi alguse eesti kultuurilugu kujundanud kirjanik ja kirjandusuurija, kelle looming on leidnud põhjalikku läbivalgustamist modernsuse kontekstis (Laitinen 1997; Rojola 1992, 2009; Melkas 2006; Kurvet-Käosaar 2006, 2009; Leskelä-Kärki 2006). Ent 1918. aastal avaldatud esseekogumikust „Nuori Viro. Muotokuvia ja suuntaviivoja” (e.k „Noor-Eesti. Näopilte ja sihtjooni” 1921) on kaasaegsed modernsuse analüüsijad siiani suures osas mööda vaadanud,¹ ehkki seda peetakse Kallase uurijategevuse tipuks ja sünteesiks.

Kogumikku on uuritud biograafilis-positivistlikult ja seda peamiselt kolmest aspektist: esiteks on kirjutatud selle tekkeloost ja kirjeldatud esseede sisu, teiseks on osutatud sellele, et Kallas laenab mitmed ideed ja teinekord isegi pikad tsitaadid oma argumendi toetamiseks nii nooreestlastelt kui ka Noor-Eesti ringkonnast väljapoole jäänud eesti teoreetikutelt,² kolmandaks on selle kogumiku analüüsi kõrvalsaadusena püütud selgitada Kallase ja Noor-Eesti liikmete omavahelisi suhteid (Andresen 1983: 195–210; Laitinen 1997: 104–107; 156–159; Olesk 2003: 561–570).

Käesolevas artiklis asetan Aino Kallase Noor-Eesti esseed XIX ja XX sajandi vahetuse Euroopa kultuuriruumi. Sellel taustal kerkib eesti teoreetikute palju võimsamalt esile üks XIX sajandi teisel poolel tegutsenud prantsuse kirjanduse ja kunsti teoreetik Hippolyte Taine (1828–1893), kelle vaadetest inspireeritult vormisid oma seisukohti rohkem või vähem teadlikult väga paljud XX sajandi alguse kirjanikud ja kirjandusuurijad nii Eestis kui ka Euroopas. Vaatamata sellele on Taine'i mõjudest Aino Kallase loomingus räägitud üksnes möödaminnes (Laitinen 1997: 63; Leskinen-Kärki 2006: 329; Hennoste 2006: 86–87). Allpool üritan näidata, et vähemalt Noor-Eesti esseede põhjal ei saa Kallase Taine'i retseptsiooni taandada sugugi üksnes ajastu nõudele vastamiseks (Laitinen 1997: 63, 158–159). Vastamiseks piisanuks mõne kuulsa Taine'i vahendaja, nagu näiteks Paul Bourget', Émile Zola ja Georg Brandese lugemisest. Lähem süvenemine Noor-Eestist kirjutatud esseede struktuuri, stiili ja ideestikku, samuti tutvumine Kallase nn Tartu perioodil (1903–1917) kirjutatud päevikutega võimaldab väita, et nii nagu tema kaasaegsedki luges Kallas Taine'i tekste otse (esmalt ilmselt originaalkeeles) ja arvestas nii oma varasemas Noor-Eesti retseptsioonis kui ka neist artiklitest välja kasvanud Noor-Eesti esseekogumikus märkimisväärselt Taine'i arusaamadega.

Aino Kallas loeb Taine'i XX sajandi alguses. Selleks ajaks on Taine'i retseptsioon tunduvalt muutunud. Kui XIX sajandi teisel poolel pöörasid

¹ Siiski „Ruthi” essee on pärlnud piisavalt tähelepanu: vt Kurvet-Käosaar 2006: 99–124; Melkas 2006: 57–59.

² Kallas tsiteerib nii otse kui ka kaude kõige enam F. Tuglast ja J. Luigat, aga ka G. Suitsu, V. Ridalat, J. Aavikut, B. Lindet, M. Martnat jt.

taine'likud uurimused palju tähelepanu miljöole, siis XX sajandi alguses saab osaliselt darvinismi mõjul oluliseks märksõnaks pärilikkus (Molarius 1998: 100). Veel enam, Kallase Taine'i retseptsioonis tuleb lisaks darvinismile võimsalt esile ka dekadentsi diskursi mõju. Näib, et just seetõttu on Kallas eesti rahvuse ja tõu arengupotentsiaali suhtes kui mitte pessimistlikul, siis vähemalt skeptilisel seisukohal. Mitmes essees kirjutab ta nooreestlaste loomingu ilmnevast elujõuetust psüühikast ja seob selle eri vormid nii põlvest põlve pärandunud kidura keskkonna sotsiaalsete ning füüsiliste tingimustega (ehk Taine'i terminit kasutades miljöoga) kui ka eesti modernismuskogemuse sümptomitega (ehk Taine'il momendiga). Nende sümptomite seoseid dekadentsiga tekitab Kallase arvates kiire keskkonnavahetus ehk äkiline siirdumine agraarühiskonnast linna.

Niisiis tuleb lisaks Kallase Taine'i vastuvõtule allpool juttu sellest, kuidas dekadentsi diskursus³ Kallase Taine'i retseptsioonis kaasa kõneleb. Käesolevas artiklis pööran tähelepanu nii dekadentlikule retoorikale, metafoorikale kui ka erinevatele dekadentsi konnotatsioonidele.

Portreežanrist ja dekadentlikust modernismuskogemusest üle-eelmise sajandivahetuse Euroopas

Esmalt tuleks küsida, miks valab Kallas oma Noor-Eesti esseed portreežanri vormi? See ei ole kindlasti juhus. Kahtlemata mõjutas tema valikut asjaolu, et XIX sajandi lõpu ja XX sajandi alguse Skandinaavias soositi žanrina nn loojate portreid. Kui jälgida Kallase loomingus esinevaid eksplitsiitseid viiteid, võiks arvesse tulla näiteks Oskar Levertine'i, Anna-Maria Tallgreni, Georg Brandese, Laura Marholmi samalaadsed tööd. Kuid prantsuskeelsete tsitaatide rohkus Kallase Noor-Eesti esseedes, mis on omakorda nooreestlasliku prantsuse kultuuri ihaluse ilmne väljendus, sunnib arvestama pigem Prantsusmaaga, õigupoolest kui portreežanri päritolumaaga. Selle žanri rajajaks peetakse prantsuse kriitikut Charles Augustin Sainte-Beuve'i (1804–1864), kes mõjutas ka H. Taine'i vaateid. Kallase esseekogumiku pessimistlik ja osaliselt regressiivsus kantud toon juhatab aga ühe hilisema autorini – prantsuse kirjaniku ja teoreetiku Paul Bourget'ni (1852–1935), kelle esseistika struktuur ja ideestik tõukuvad nii Sainte-Beuve'ist kui ka H. Taine'i filosoofiast (Kunnas 1980: 85–97).

Bourget avaldas kaks üle-eelmise sajandivahetuse euroopa (k.a skandinaavia) kultuuri tohutult mõjutanud esseekogumikku: „Esseed kaasaegsest

³ Dekadents ehitab end diskursina üles XIX sajandi viimasel kümnendil ja domineerib euroopa kultuuriruumis paarkümmend aastat (Kafitz 2004). Pean selle diskursi all silmas teatavat allakäigu, (terviku) lagunemise ja/või normist kõrvalekaldega (dekadents kui moodne kunstikäsitus *versus* klassikaline kunstikäsitus) seostuvat teemade ning kõnelemis-, tajumis-, mõtlemis- ja käitumisviiside võrgustikku, mis jõudis pea kõigisse modernistlikesse kirjandusstiilidesse ja -suundadesse (naturalismi, impressionismi, sümbolismi), kandus maalikunsti, teadusse ja pseudoteadusse ning filosoofiasse (Lyytikäinen 1998: 32). Dekadents oli üle-eelmise sajandivahetuse kultuuris nii relatsiooniline mõiste kui ka metafoor, mistõttu selle mõiste tähendusmaht oli väga ulatuslik. Elkkõige kasutati dekadentsi liikumise, temporaalsuse, ajaloolise muutuskogemuse väljendamiseks (Potolsky 2004: V; Morley 2004: 573). XIX sajandi lõpust alates levisid dekadentsi erinevate konnotatsioonide vastetena ka mitmesugused sünonüümid, nagu degeneratsioon ja haigus (kõrvalekalde tähistajana). Eestis olid kasutusel näiteks kidumine, lagunemine, mandumine.

psühholoogiast” (1883) ja „Uued esseed kaasaegsest psühholoogiast” (1885). Need on peamiselt prantsuse kirjanike ja teoreetikute (C. Baudelaire’i, E. Renani, G. Flaubert’i, H. Taine’i jt) psühholoogilised portreed, mis mõjuvad kokkuvõtetena sajandivahetuse elu suhtes pessimistliku põhihoiaku⁴ erinevatest väljendustest. Nende kirjeldamiseks kasutab Bourget selliseid mõisteid nagu melanhoolia, diletantism, analüütiline meelsus, tahtenõrkus, kosmopolitism jne. Bourget seob need pessimismi väljendused oma uurimisobjektidega ja väidab, et prantsuse kirjanike ning teoreetikute isik ja looming väljendavad erinevaid dekadentsiilminguid, ehk siis tegemist on dekadentidega.

Dekadents tähistab Bourget’ jaoks eelkõige teatavat ühiskondlik-kultuurilist arengufaasi, mis on jõudnud oma viimasele arenguastmele, kust enam edasi areneda ei ole kuhugi ja kust seetõttu saab üksnes langeda. Sellise arengukäsituse taustal hakkavadki dekadentliku kultuuri erinevad representatsioonid (k.a seda kultuuri esindavad kirjanikud) paistma dekadentsi valgusel. Bourget peab silmas just XIX sajandi lõpu modernset Prantsusmaad,⁵ kuid dekadentsidiskursi levik viib selleni, et terve sajandivahetuse Euroopa hakkab oma kaasaega tajuma dekadentlikuna.

Siinse artikli kontekstis on oluline ka Bourget’ ambivalentne suhe dekadentsi. Ühelt poolt sümboliseerivad dekadentlik (modernne) kultuur ja selle representeerijad ehk nn dekadendid (sellest mõistest kujuneb üle-eelmisel sajandivahetusel meesharitlase koondnimetus) tema jaoks kõrgeimat tsivilisatsiooniastet ja kutsuvad sellisena iseennast imetlema (vt Bourget 1883: 22–27), kuid teiselt poolt rõhutab Bourget pidevalt, et tsivilisatsiooni tipus olemisel on oma hind. Ülim areng tähendab liigset teadmistega laetust, liigset ratsionaliseeritust ja tehnologiseeritust, mille tulemuseks on eemaldumine looduslik-loomulikust seisundist. Varasemate arengufaasidega võrreldes on selline dekadentlik ühiskondlik-kultuuriline situatsioon teatava ühtsuse, teraviklikkuse, organiseerituse puudumise ehk haige oleku märgiks.

See ambivalentne dekadentsitaju tuleb esile mitmes Bourget’ essees. Siin kohal esitan tsitaadi tema psühholoogilisest portreest „Hyppolite Taine”. Bourget kirjutab: „Me elame religiooni ja metafüüsika kokkuvarisemise ajastul [...] meil pole enam XVII sajandi inimeste kombel üleüldist kreedot [...] – me oleme kaotanud ka selle eituse jõu, mis oli XVIII sajandi vastanduv kredo. Kõik, kes sidusid ennast otsesemalt või kaudsemalt Voltaire’i juhitud võitlusega, olid kindlad vähemalt selles, et nad võitlevad eksituse vastu. [...] Praegusel kriitikaajastul enam sellist veendumust ei ole. Me oleme lisanud nii palju uusi vaatepunkte, lihvinud nii osavalt tõlgendusi, uurinud nii kannatlikult kõigi doktriinide sünnilugu ja seega legitiimsust, et oleme hakanud arvama, et ka kõige vastandlikumates hüpoteesides inimese ja maailma olemuse kohta peitub mingi tõene tuum. [...] Sellest tuleneb skeptitsism, millele ei leidu ideede ajaloos analoogi... See valu kahelda isegi oma kahtluses toob endaga kaasa terve rea haigusi, mida me kõik tunneme: tahtejõuetus, sofistlikud kompromissid südametunnistusega, alati veidi eemaltvaatav ja osavõtmatu diletantism”⁶ (Bourget 1883: 198–199).

⁴ Selle pessimismi juured viivad A. Schopenhaueri filosoofiani (vt Loog 2009: 44–45).

⁵ Siiski leidub prantsuse dekadentide kõrval Bourget’ esseekogumikus portree ka I. Turgenovist.

⁶ Tõlkinud Heete Sahkai.

Mõiste kriitikaajastu, millega Bourget oma kaasaega iseloomustab, ning sellele ajastule iseloomulik sündroom ehk iseendagi kahtluses kahtlemine, seostuvad sekulariseerumisega ja positivismi tulekuga. Osaliselt tänu neile moderniseerumise aspektidele tekib plahvatuslik teadmiste kasv, mis on ühelt poolt kahtlemata progressiivse arengu näide. Kuid teiselt poolt õõnestavad need protsessid tugevalt veel valgustusajastul domineerinud üsna üksmeelset usku inimeste põhimõttelisse võimesse maailma kontrollida ja arendada seda ratsionaalselt üha helgema tuleviku suunas. Meil pole enam XVII ja XVIII sajandit iseloomustanud üleüldisi kreedosid, väidab Bourget ülal esitatud tsitaadis. Skepsis ja diletantism iseloomustavadki sellist XIX sajandi lõpu inimest-dekadenti, kes ei suuda enam millessegi õieti uskuda. Tal on küll tohutult teadmisi ja iha üha uute teadmiste ning maailma tervikuna haaramise järele, kuid ta ei saa seda vajadust rahuldada: dekadent-diletant näeb paljude vastandlike vaatepunktide kehtivust ja seetõttu ei seo ta end ühegi tööga ega dogmaga. Seega astub Bourget oma dekadentsi käsitusega ja paljuski Taine'i jälgedes kriitilisse dialoogi valgustusajastul esile tulnud mõtteliinide ja sissejuurdunud kategooriatega.

Bourget'd peetakse dekadentsi diskursi moodustamise üheks olulisemaks kaasaaitajaks. Kuid tänapäeval tuntakse dekadentsi teoreetikuna eelkõige Friedrich Nietzschet – saksakeelse dekadentsi diskursi n-ö moodustajat, kelle hilisfilosoofias esinev mõiste dekadents on bourget'likust dekadentsikäsitusest veelgi totaalsem.⁷ Näiteks räägib Nietzsche lisaks eelmainitud dekadentsi konnotatsioonidele dekadentsist mitmel pool kui paratamatust eluprotsessist, nähes seda kõigis kultuurides.

Dekadentsi konnotatsioonidest Noor-Eesti esseedes

XIX sajandi lõpus levib dekadentsi/degeneratsiooni diskurss⁸ üle kogu Euroopa, aktualiseerudes Eestis kusagil rühmituse Noor-Eesti (1905–1915) küpsusperioodi alguses ehk XX sajandi esimese kümnendi lõpus. Nimetustega dekadendid-degenerandid „pärjatakse” peamiselt nooreestlasi, kuid dekadentsi ja degeneratsiooni retoorikast on ilmselgelt kantud kogu tolleaegne eesti kultuuridiskurss.

Ka Kallas kõneleb oma Noor-Eesti esseedes dekadentsi diskursi kaudu. Kallase dekadentsitaju illustreerib näiteks eesti ühiskonna võrdlemine organismiga ja lisaks viide selle ühiskondliku organismi lagunemisele kui allakäigu ehk „ajastu haiguse” märgile (Kallas 1921: 170).⁹ Samuti kasutab Kallas

⁷ Kafitzi väitel ei saa enne 1890. aastaid dekadentsist diskursina rääkida. Bourget' essee kaudu jõuab dekadentsi mõiste koos oma erinevate konnotatsioonidega Saksamaale. Bourget' mõju Nietzsche hilisfilosoofias ilmnevale dekadentsikäsitusele on silmatorkav. Nietzsche saab bourget'liku dekadentsikäsituse edasiarendaja (Stoupy 1996; Kafitz 2004).

⁸ Kaasaegsed modernsuse uurijad kasutavad dekadentsi asemel sageli ka mõistet *degeneratsioon*. Kui võtta arvesse Kafitzi väidet, et 1890. aastatel võrdsustatakse dekadents (saksa) dekadentsi diskursis degeneratsiooniga ja seda paljuski tänu Max Nordau raamatu „Entartung” (1892) ulatuslikule retseptsioonile, on selline mõistekasutus igati põhjendatud. Muuhulgas viib dekadentsi ja degeneratsiooni võrdsustamine dekadentsi mõiste negatiseerimiseni ja üha suurema vältimiseni (Kafitz 2004).

⁹ Edaspidi viitan 1921. aastal eesti keeles avaldatud Kallase Noor-Eesti esseedele üksnes leheküljenumbri.

üliarenenud dekadentsiajastu sümptomite esiletoomiseks juba Bourget' essee-dest¹⁰ osaliselt tuttavaid mõisteid, nagu *skeptitsism*, *kultuuriväsimus*, *ülikultuur*, *endaanalüüs*, *ajukultuur*, *ajuinimene*, *egoism*, *viljatus*, *neurootilisus*, *erootika* jne. Veel enam, Kallas ei taju dekadentlikuna üksnes nooreestlaste ihaldatud ja väga vana Euroopat – mis tsivilisatsioonifaasis saab üksnes langetada –, vaid paradoksaalselt moodsa tsivilisatsiooni suunas alles teel olevat ja oma modernsuskogemusi alles kujundavat noort Eestit. Seega on noor Eesti mõistetud vananema enne oma aega (vt ka Hennoste 2010: 848–849). Selline paradoksaalsus (mis ei ole midagi Kallase loomingule spetsiifilist, vaid tuleb esile ka teiste tolleaegsete eesti kirjanike loomingus, kõige teadlikumalt kahtlemata A. H. Tammsaarel ja F. Tuglasel) näitab väga selgelt, kuivõrd tihe- dalt on Kallase dekadentsitaju seotud ajaloolise muutuse ja temporaalsuse väljendamisega (vt viide 3).

Lisaks osutavad Kallase dekadentsikäsituse seosele ajatajuga sellised Eesti ühiskondlik-kultuurilise situatsiooni kirjeldamiseks kasutatavad mõis- ted nagu edenemistempo, hariduslik hüpe, nobedus ja murrangud. Kuid eks- plitsiitselt tuleb Kallase teravnenud ajatunnetus esile ühes näites, mis illust- reerib Eesti ühiskonna kiirendatud muutumist. Kallas kujutab ühes ja samas kohas Tallinna südalinnas 50-aastase ajavahega toimunud kahte ajaloolist sündmust. Esimene neist leiab aset XIX sajandi keskpaigas, kui Tallinna turuplatsil pektakse teoorjuse kaotamist nõudma tulnud eesti talupoegi. Tei- ne sündmus toimub 50 aastat hiljem 1913. aastal, kui avatakse teatri- ja kont- serdimaja Estonia. Kallase meelest võinuks Estonia avamisperiood teoreetiliselt istuda ka see peksasaanud eesti teoori, kuulates nüüd „sammets ja siidis ning moekohastes sabakuubedes laste ja lastelastega... Daani printsi Hamleti sõnu omal emakeelel” (lk 12).¹¹

See konkreetne näide pühitseb loomulikult progressi võitu: napi viieküm- ne aastaga on pärisorjuslik agraarühiskond muutumas moodsaks demokraat- likuks ühiskonnaks. Kuid progressiivse arengu aspektide rõhutamistest palju enam tungivad Kallase kogumikus esile liiga kiire arenguhüppe negatiivsete tagajärgede kirjeldused. Seega ei assotsieeru dekadentsi ehk „ajastu haiguse” (lk 170) sümptomid Kallase esseedes üksnes üliarenenud tsivilisatsiooniga, vaid Eesti XX sajandi alguse kirjeldustes eelkõige arenguhüppe liigse kiiru- sega. Kallas läheb oma modernsuse kriitikaga veelgi kaugemale. „On kahtle- mata midagi saatustlikku vaimlise edenemistempo erilises nobeduses” (lk 42) kirjutab ta ja võtab selle saatustlikkuse kokku kujundiga „hariduslik surma- hüpe ehk salto mortale” (lk 11, 134). Selle hüppe tagajärjena ilmnevad kõigis Eesti hariduselu avaldusis organismi tasakaalustatud arengule tõsist häda- ohtu kujutavad erakordse kultuuriarengu armid (lk 12–16). Neist arengu- armidest ja seostest Taine'i arengukäsitusega tuleb juttu allpool.

¹⁰ Oma Noor-Eesti käsitlust kirjutades ei olnud Kallas siiski ilmselt veel Bourget' esseid lugenud. Muidu oleks ta pidanud ära tundma ühe lõigu J. Aaviku „Ruthist”, mis on pea üksühene tsitaat Bourget' esseekogumikust (vt Hinrikus 2008). Samas leidub Kallase kogumikus mitmeid ilmseid vihjeid Nietzschele.

¹¹ Kallas viitab siinkohal mingile M. Martna tekstile: „Vene turult Estooniassse – see on Eesti rahva edenemistee poole aastasaja jooksul,” ütleb nende sündmuste võrdleja M. Martna” (lk 12).

Kallas Taine'i lugemas

Nagu teada, koosneb Kallase Noor-Eesti käsitus seitsmest erinevast esseest, millest igaüks jaguneb omakorda kolmeks kuni kuueks eraldi osaks. Esimene kogumikku sissejuhatav ja kõige pikem essee (38 lk) pealkirjaga „Noor-Eesti” vaatleb rühmitust ja sellest välja kasvanud kultuuriliikumist tervikuna, keskendub nii Noor-Eesti modernsele ideoloogiale (k.a keeleuuendus) ja retseptsioonile kui ka rühmituse geneesile Eesti sotsiaalkultuuriliste ja poliitiliste arengute taustal. Ülejäänud kuus esseed on portreed rühmitusega vähem või rohkem seotud kirjanikest ja luuletajatest ning nende loomingust. Luuletajatest käsitleb Kallas Gustav Suitsu ja Villem Ridalat, prosaistidest Jaan Oksa, Anton Hansen Tammsaaret ja Friedebert Tuglast.

Kõigis portreedes toetub Kallas üldistuste tegemisel biograafilis-positivistlikule arusaamale kirjaniku elu ja loomingu vahelisest seotusest. Kuid individuaalsest eripärast rohkem huvitub Kallas indiviidiülestest teemadest – nooreestlaste loomingus avalduva rahvuse ja tõu omadustest ehk sellest, kas ja kuidas eestilik või sügavamal tasandil soomeugrilik on uuritavate autorite looming. Selle indiviidiülese tasandi esiletuleku eelduseks peab Kallas kirjaniku loomingu väljakasvamist ümbritsevast keskkonnast ja ajastu vaimsusest – tingimustest, mille seab hea kunsti kriteeriumiks esmalt Taine, kuid hiljem ka terve rida tema ideede vahendajaid ja edasiarendajaid, nagu näiteks P. Bourget, E. Zola, G. Brandes,¹² L. Onerva ja E. Leino. Sirje Oleski meelest võiski Kallase Noor-Eesti käsitlust osaliselt inspireerida soome luuletaja ja kriitiku ning Noor-Eesti kogumiku kirjutamise ajal A. Kallase armastatu Eino Leino artiklisari „Suomalaisia kirjailijoita” (Olesk 2003: 567).¹³ Tõepoolest, selle sarja sissejuhatus võtab kokku need tegurid, millest lähtuvalt tema ajastul loojate portreid kirjutati. Nendeks teguriteks on „ajavaim, rahva vaim ja iga kirjanikupersooni eriomane iseloom” (Leino 1909: 8) ja nende seosed Taine'iga on ilmsed.¹⁴

Kallas ise viitab Taine'i lugemisele esmalt oma päevikus. 11. VIII 1914. aastal leidub järgmine sissekanne: „Hommikupoolikul tegin tööd, lugesin Taine'i kunstiajalugu ja lebasin, Hillar mu kõrval, rippkiiges, mõeldes miljöoteooriatele” (Kallas 1955: 305). Sama aasta lõpus 21. XII 1914 märgib Kallas: „loen parajasti Taine'i kunstifilosoofiat” (Kallas 1955: 313).

Siiski vajaks põhjalikumat uurimist, millal ja milliste teoste või vahendajate kaudu Kallas Taine'iga tutvus. Selge on vaid, et vahetult enne Noor-Eesti esseekogumiku koostamist luges Kallas Taine'i „Kunsti filosoofiat”, samuti räägivad pigem otsestest kui vahendatud Taine'i tundmisest¹⁵ mitmed Noor-Eesti esseedes esiletulevad mõisted, nagu *õhustik*, *psüüke*, *miljöö*, *keskkond*, *tõug*, *veri*, *organism*, *ajastu tüüp*, *ajastu haigus*, *temperamendi tüüp*, *alginstinkt*.

¹² Ka Brandese doktoriväitekirja tegeleb H. Taine'i õpetusega (Andresen 1983: 219). Kallase suhte kohta Brandesega vt Andresen 1983: 211–216.

¹³ Selle esimene osa ilmus 1909. ja teine osa 1916. aastal.

¹⁴ Leino enda vahendustegevusest seoses Taine'i ideedega vt Kunnas 1980: 86–87.

¹⁵ Uut huvi Taine'i vastu võis soodustada seegi, et vahetult enne Noor-Eesti käsitlusega tegelema asumist ilmutab soomendatuna Taine'i „Philosophie de l'art” („Taiteen filosofia” 1915). Selle tõlkijaks on soome XX sajandi alguse mõjuvõimsaim naismodernist L. Onerva, kes, nii nagu mitmed teisedki soomlased (lisaks Eino Leinole tema vend Kasimir Leino), arutles XX sajandi alguse Soomes palju Taine'i teooriate üle ja populariseeris ning arendas tema ideid lisaks esseistikale ka oma ilukirjanduslikes tekstides (vt Kunnas 1980; Molaris 2003).

Ka Kallase arutluskäigud ja retoorika mõjuvad taine'likult. Pealegi kasutab Kallas lisaks juba ülalviidatud biologistlikule sõnavarale Taine'iga sarnaselt geoloogiaalast terminoloogiat (Brown 1997: 38). Tuglase portrees esineb väide, et Tuglase kõigisse stiililaadidesse kuuluvad katsed on „nagu päaliti asetund korrastikuna kirjanduslis-geoloogilises järjestuses... väljaantud kogus *Liivakell*” (lk 177). Veelgi enam, sellest portreest pärineb ka eksplitsiitne tsiitaat Taine'ilt, mis võtab kokku Kallase arusaama heast kirjanikust. Selle tsiitaadi seoseid Kallase esseedega käsitlen ülejärgmises alapeatükis.

Taine'i kolmikmõju teooria

Selleks et aru saada Kallase Noor-Eesti käsitlese taine'likust struktuurist, tuleb mõnevõrra tutvustada Taine'i ideid. Taine ühendab oma filosoofilistes arutlustes kirjanduse ja kunsti olemuse ning funktsioonide üle romantismi ja positivismi kesksed ideed. Teaduse ülesandeks peab ta hinge ja selle tegemiste objektiivset, väliste seikade abil uurimist. Kirjandusuurimise seisukohalt tähendab see, et tuleb püüda ühelt poolt tunda kirjaniku hinge ning teiselt poolt seda mõjutanud tingimusi. Hinge kujundajatena toob Taine esile kolm tegurit: tõu (*le race*), ajastu (*le moment*) ja keskkonna (*le milieu*) ning tutvustab seda nn kolmikmõjude teooriat esmalt ja kõige kontsentreeritumalt mahukas mitmeosalises raamatus „Inglise kirjanduse ajalugu” (1857–1863).¹⁶ Taine'i üheks lähte-eelduseks on arusaam, et kogu kultuur, k.a kirjandus, on põimunud oma sünniümbrusega – idee, mis tänapäeva kultuuriuuringute taustal mõjub üliaktuaalsena. „Kunsti filosoofia” sissejuhatuses nimetab ta selle ümbruse koostisosadeks kogu kirjaniku loomingut, tema kaasaegsete kolleegide loomingut ning lõpuks ümbritsevat keskkonda ehk miljööd ja selles sisalduvat ajastu mentaliteeti ehk momenti (Taine 1895a: 2–6; 1915: 4–7).

Taine'i iseloomustuses on tõug (rass) teatav aluspõhi, mis on fikseeritud, universaalne ja muutumatu ning viitab püsivale bioloogilisele ja kultuurilisele pärandile. Miljöö ja moment on aga pigem lokaalsed, kaasnevad, muutuvad. Üldjoontes näib tõug määravat essentsi, mida miljöö ja moment modifitseerivad. Tõuga seostab Taine püsivaid ja pärilikke tegureid, mis on haaratavad inimese sisemuses, keskkonnaga väljaspool inimest asetsevaid tegureid, näiteks juba viidatud füüsilisi tingimusi, nagu kliima ja maastik, või ka ühiskondlikke tingimusi (revolutsioonid, sõjad, näljahädad), mis põhjustavad tõugudevahelisi erinevusi ja kujundavad ümber tõu hinge.

Siiski ei ava need kolm mõjutegurit Taine'i arvates veel kõiki kunstiteose dimensioone. Kirjanik ei ole üksnes tõu, ajastu ja keskkonna toode ning selles mõttes oleks vale pidada Taine'i deterministiks. Tema seisukohti on mõjutanud ka romantikute käsitus kirjanikust kui erakordsest indiviidist – geeniusel, kelle kunstiteosed sünnivad üksnes loova personaalsuse ning isiklike tajude ja tähelepanekute abil (Koskela, Rojola 1997: 16–17; Brown 1997: 76). Ka Kallas püüab pea iga kirjaniku kirjeldamiseks leida mingi tema isikupära esile toova väljendi, sõna või värvitooni. G. Suitsu luulet iseloomustab „taltsutat jõud” ja mehisus (lk 67), V. Ridala temperamenti tähistavad sõnad selge ja kindlajooneline (lk 86), J. Oks oli „tõesti dekadent, kehaliselt

¹⁶ Eestikeelset sissejuhatust sellesse raamatusse ja väikest tõlkekatket vt Aspel 1938: 301–315.

ja vaimliselt" (lk 105),¹⁷ A. H. Tammsaare põhivärviks on hall ja teda iseloomustab eelkõige skepsis (lk 126), „Ruthi” autor J. Aavik on esteetilise individualismi kuulutaja (lk 155). Tuglas on samas ainuke, keda Kallas keeldub mingi nimetuse alla painutamast, kuivõrd tegemist on väga mitmekülgse ja edenemisvõimelise isiksusega (lk 167). Kuid et Kallast huvitab eelkõige rahvusele ja/või tõule iseloomulike joonte avaldumine, kaldub ta pea kõiki mainitud individuaalseid jooni seostama Taine'i kolmikmõju teooriaga.

Noor-Eesti kui eesti psüüke väljendus

Tüüpiliselt eestiliku otsimine on omakorda kantud tugevast opositsioonivaimust. Nimelt tõrjub Kallas selle esseekogumikuga varjatult nooreestlastele nende kaasajal nii paremalt kui vasakult kaela sadanud etteheiteid nende loomingu mitterahvuslikkuses (Euroopast otse ideede laenamises, individualismi-, stiili- ja vormikultuses jne), mis tipnesid nooreestlaste süüdistamisega dekadentsis ja degeneratsioonis.¹⁸

Pea igas essees jõuab Kallas lõpuks järelduseni, et „rääkida Noor-Eesti arenemise juurepuudusest oleks suur liialdus” (lk 10). Samas on Kallas nooreestlaste eestilikkuses kui teatavas kvaliteedimärgis veendunud juba enne Noor-Eesti käsitletusega tegelema hakkamist. 1913. aastal võrdleb ta ühes Valvoja artiklis „Peegeldusteoseid möödunud aasta eesti kirjanduses” Noor-Eesti liikmeskonda mitte kuulunud eesti kirjanike E. Vilde, M. Metsanurga ja H. Wuolijoki loomingu näitel kolme eesti ühiskonna kirjeldust ning arutleb selle üle, mis neis on kohalik ja mis „rassi kajastav”. Kallase lõppjäreldus ei jäta ruumi kaksipidisele mõtlemisele. Käsitletud kirjanike näol pole kahjuks tegemist läbinisti „peegeldusteostega”. Probleemid ja tegelased on küll „arvatavasti meid ümbritsevast ühiskonnast pärit, kuid ei esinda sellele vaatamata eestlust”. Seevastu mõnes nooreestlaste luuletuses „tajume samas aimdusena rassi hinge” (tsit Laitinen 1997: 158).

Selles seoses mõjub valgustavalt üks lõik Kallase viimasest esseest „Friedebert Tuglas”: „Taine'il on kahtlemata õigus: iga anderikas kirjanik peegeldab tahtmatagi oma tõu-omadusi. Haruldasil juhuseil võib ta olla kõigi nende eri omaduste süntees, millest ta tõu ja hõimu psüüke on kokku pandud. Kuid sagedamini erineb tõu pärandus, ja eri indiviidid peegeldavad ainult murdosi suurest ühisest tõu kapitaalst. See tõuline ühtekuuluvus võib olla kirjanikul tihtipäälle peaaegu teadvusetu, ja see ei käi igatahes mitte alati ühte selle käsitlemisega, mida oleme harjund kirjanduses nimetama „rahvuslikuks”. Maailma-kirjanduses on küllalt näitusi kirjanikest, kes ainevalikult on täiesti rahvusvahelised, kuid siiski sügavamas tähenduses on oma tõu tõlgid” (lk 165–166).¹⁹ Et Tuglas vastas Kallase arvates enim Taine'i ideaalile andekast kirjanikust kui tõu eri omaduste sünteesijast, pole põhjust imestada,

¹⁷ Oksa dekadentlikkus assotsieerub Kallasel nii Oksa füüsilise ja vaimse haigeolekuga kui ka sellega, et Oks kujutab oma loomingu elu alginstinkte.

¹⁸ Noor-Eesti negatiivsele retseptatsioonile viitab Kallas esseedes „Noor-Eesti” ja „Ruth”.

¹⁹ Kahjuks ei leidnud ma tsitaadi päritolu Taine'i tekstides. Samas esineb sarnane (Taine'i-mõjuline?) mõte ka mitmes muus Kallase jaoks olulises allikas, kas või nt J. Luiga esseedes („Põhjavaim”, vt Luiga 1995a: 202–209). Kõige rohkem tsiteerib Kallas Luiga artikleid „Noor-Suomi-Eesti” ja „A. H. Tammsaare „Noored hinged””. Luiga mõjudest Kallasel vt Laitinen 1997.

miks eksplitsiitne tsitaat Taine'ilt leidub Tuglase portrees. Teisalt võis Kallase mõjutajana teatud rolli mängida ka Tuglase Taine'i retseptsioon.²⁰

Ent kahtlemata on see Taine'i viide kõnekas kogu esseekogumiku ülesehituse ja sinna valitud autorite pingerea seisukohalt, sest pea kõik portreteeritavad kirjanikud esindavad Kallase meelest mingeid eestlastele või soome-ugri tõule olemuslikke aspekte. Sissejuhatavas essees „Noor-Eesti” kirjutab Kallas: „Kuid kõik need aated, kõik need sädemed maailma keskohtade suurist päikesist on siin murdunud läbi üsna erilise Eesti prisma. [...] Nad on saanud varjundi, isikulise värvingu samalt Eesti psüükelt, mis tundub Suitsu sooluules, Ridala saarestikumaastikes, Jaan Oksa meeleheitlikus sarkasmis, Tuglase novellide luupainaja-meeleolus. Ja kogu Noor-Eesti liikumine, ta valeyõtete, eksihoopide, liialdustega, on sellesama ikka selgemaks kristalliseeruva Eesti psüüke avaldus, mis kõigest välisest survest, kõigest sisemisest kaaosest hoolimata liigub selgumise, kristalliseerumise poole” (lk 47).²¹

Millegipärast jätab Kallas selles kokkuvõttes lõigus rahvuse ja tõu tunnustega sidumata kaks enda portreteeritavat kirjanikku: A. H. Tammsaare ja J. Aaviku. See ei toimu kindlasti kogemata. Kallase Noor-Eesti käsitluse üheks eesmärgiks on lugeja veenmine nooreestlaste n-õ tõupuhtuses. Kuid nimetatud kahe kirjaniku loomingust (Aaviku ilukirjanduslik panus võrdub küll vaid „Ruthiga”) Kallas tõupuhtust ei leia. Veelgi enam, „Ruthi” nimategelasel ei leidu üldse mingeid oma kaasaja ühiskondlikule naistüübile iseloomulikke jooni, ta on pigem „tuleviku naise apoteos” (lk 143).²² Samas Tammsaare üliõpilasnoveallide tegelaskujusid ja Tuglase „Felix Ormussoni” nimategelast tõlgendab Kallas tõu omaduste teisenemise näitena. Need tõurikkumised seostuvad nii keskkonna vahetuse kui ka kultuuritaseme tõstmisega. Tõus, millega tõusiku²³ mõiste haakub, tähendab nii maalt linna kolimist kui ka hariduslikku edasipürgimist seoses eneseharimisvõimaluste kättesaadavaks muutumisega. Teisisõnu pärineb eesti tõusik talupoeglikku mentaliteeti kandvast agraarühiskonnast, kuid ta elab ja koolitab ennast linnas, ehk on esimese põlve linnaharitlane. Tõusikühiskonnas on „harit seisus tervena... seda alles esimest põlve...” (lk 16), väidab Kallas. Kuid dekadentsi diskursi mõjul ei taju Kallas seda tõusu mitte progressina, vaid pigem mingi tagasilangusena: „Kõik takistused, kõik puudused, mis harilikult järgnevad liig nobedalle kultuuripinna tõusule, on tunda Eestis. Sarnane esimese põlve ühiskond on vaba kõigest pärimussidemeist, nii häist kui halvust, miski ei seo teda. Ta ei või kasvades liituda millegi valmi, juba ammu olemas olnud kultuurikristallisatsiooni ümber; tal puudub täielikult toetus, mida pakuks püsiv kultuuriaine” (lk 16). Tõusuga kaasnevad regressiilmingud assotsieeruvad Kallasele asjaoluga, et tõusik on juurtetu tegelane ehk teatav klasside- ja/või seisustevaheline karakter.

Niisiis lähtub Kallas oma kogumikus mitmest pealtnäha vastakast eesmärgist. Ühelt poolt otsib ja leiab ta Noor-Eesti kritiseerijatele vastukaaluks

²⁰ Taine'i mõjusid Tuglasel on siiani üksnes mainitud, samal ajal on palju kirjutatud Tuglase ülekaalukast mõjust Kallasele (Laitinen 1997). Ka Noor-Eesti kogumikus ilmunud Tuglase portree, mis on teistest portreedest peaaegu poole pikem, näitab tema mõju ulatust.

²¹ Kristalliseerumise mõiste esineb mitmel pool V. Ridala raamatus „Tõu küsimus” (1914).

²² Vt viide 33.

²³ Vt tõusiku mõiste kohta Eestis XX sajandi alguse kontekstis: Haug 2007.

nende loomingus mingeid pikka aega püsinud rahvuslikkuse ja tõu tunnuseid, kuid näitab teiselt poolt nende eestilike ja/või tõuliste joonte teisenemist moderniseerumise mõjul. Siit siis järgnev taine'lik järeldus: Noor-Eesti on „lahutamatult ja elundlikult kasvand Eesti maapinnast, ta on sügavamalt sisult ometi osa samast vaimust, mis moodustub Liivi- ja Tallinnamaa lagedikel, ses eriliselt Eesti õhustikus, kus kõik siin peab küpsema, – või mäda-nema” (lk 11). Kui portreeritavad autorid välja jätta, iseloomustabki Eestit enim just Noor-Eesti arengujoon, mille „ühtlast edenemist” on keskkonnast ja ka selle järsust vahetusest tingitult häirinud mitmed allakäiku soodustavad tegurid: „Kui tas [Noor-Eestis – *M. H.*] poleks midagi muud Eestile iseloomulist, siis igatahes ta arenemiskäik, nii tüübiline Eesti haridusnähtuse jaoks. Ka Noor-Eesti kohal on, hoolimata kõigest ta teadlikust kultuuripüüdest, noore, liig noore, liig tuulise kultuuri needus, liig rahutu, tõsi küll, viljarikka, kuid ühtlasele edenemisele hädaohtliku aja surve” (lk 36–37).

Miljöö ja pärilikkus eesti psüüke kujundajana

Nagu ülal osutasin, eeldab Kallas Taine'ile toetudes, et iga uuritav autor peegeldab „ainult murdosi suurest ühisest tõu kapitaalist” (lk 165). Neid „tõu kapitaali” murdosi kirjeldades keskendub Kallas vaheldumisi erinevatele mõjuteguritele. Mitmes essees tuleb juttu miljöö hulka kuuluvate geograafiliste ja looduslike tingimuste ehk maastiku ja kliima mõjust eesti temperamendi arengule. Näiteks sissejuhatavas essees „Noor-Eesti” juhib Kallas lugeja tähelepanu Eesti geograafilisele paiknemisele Ida ja Lääne vahel, mida ta peab eesti rahvuse tasakaalukat arengut katkestavate sõdade ja näljahädade üheks põhjuseks. See maa on olnud paratamatult lähikäigu alla ja „laastavate sõdade tallermaa” ehk Suitsu sõnadega Tuulemaa (lk 9). Tuglase ja Suitsu loominguga seoses viitab Kallas eesti psüühika vormijana ka soo- ja rabamaastiku mõjule (lk 65; 163; 165), kuid kõige rohkem kirjeldab ta füüsiliste tingimuste mõju Ridala luulet analüüsides.

Ridalal on „saare maastik nii veres kui ajudes. [...] See pole mingi üldine maastiku, vaid teatud mere, määrat ranniku maal, – sel määral kohalikuks tehtud, et võiks oletada erilist saarlastele omast sulgemust geograafiliselt kindlais kunstipiiri raames” (lk 78). Sellest tulenevalt väljendab Ridala luule mingit eriti kindlajoonelist temperamenditüüpi: mingit saarlasele iseloomulikku kinnist olekut (lk 86), millele viitab seegi, et „Ridala avaldab oma sisi-ma tundeilma ainult looduse abil” (lk 82–83). Veelgi enam, Kallase väitel on ses äärmuseni viidud endassesulgumises midagi loomuomast mitte üksi saarlastele, vaid eestlastele üldse. Kuna taine'ilikust vaatepunktist mõjutavad maastik (taimestik jm) ja kliima rahvuse loomuomaduste arengut aastasadu üsna sarnasel viisil, nimetab Kallas Ridalat kõigest Noor-Eesti kirjanikest kõige eestilisemaks: „Eestiline on ta tundelaadi raske liikuvus, tõusuvisadus, väline rahu..., kõige otsekohese tundeavalduse piiramine võimalikult väikseks..., mis on iseloomulik kogu Ühis-Soome tõule” (lk 83). Niisiis Ridala luule ei väljenda üksnes eestluse temperamendi pealmisi kihte (saarlastele ja laiemalt eestlastele iseloomulikke jooni), vaid suudab avada ka kõigile eesti hõimurahvastele ühiseid soomeugrilikke tõuomadusi või kihte.

Samas erinevad need Ridala luules silma hakkavad eesti „psüüke” jooned silmanähtavalt Tuglase novellistikale iseloomuliku eesti „psüüke” piirjoontest. Tuglase essee alguses väidab Kallas, et eesti psüühika koosneb kahest algahest. Üheks algaheks on psüühika päevapool, mis on rahulik, flegmaatiline, külmavereline, vaimsetele tõbedele vastuvõtmatu. Selle ridalaliku psüühika tüübi on kujundanud savipõhjalised põllud, viljaaiad, madalate küngaste keskel asuvad lopsakad luhad (lk 163).²⁴ Kuid Tuglase novellistikas tuleb esile eesti psüühika teine algahe, nn ööpool, mis on „ergistund, äärmusi taotlev, fantastikasse kalduv, nägemusi nägev ja ... vastuvõtlik kõigile vaimlisile ja hingelisile haigusile” ning mida on vorminud sood ja rabad (lk 163; 165). „Õudusetunne on tal kahtlemata juba veres... [---] iial pole ta instinkt nii kindel kui hirmu käsitelles, seda hingelist pingutusseisukorda, mille võimu ja tihedust, kui ta surmahirmuks tõuseb, võib võrrelda ainult erootika sünnitit hingevapustustega” (lk 166).

Tuglase portrees huvitabki Kallast selle eesti psüühika ööpoole kujunemislugu. Lisaks soo- ja rabamaastiku mõjule²⁵ ehk miljöö hulka kuuluvatele füüsilistele tingimustele on fantaseerimisvajadust ja nägemuste nägemist ning vastuvõtlikkust nii vaimsetele kui ka füüsilistele haigustele soodustanud ühiskondlikud tingimused: näljahädad, sõjaperioodid koos tagaajamishirmuga ning orjus. Iseäranis rõhutab Kallas orjuse mõju. Sellest tingitud „jatkuvas masendusseisukord, nii kehalik kui hinglik, kasvatas kahtlemata seda „surnuaia mõttekujutust””, nagu Tuglas on ise seda fantaseerimiskalduvust nimetanud (lk 165). See „kalmuaia mõttekujutus” avaldub esmalt rahvaluules (näiteks selliste jubedate tegelaste kaudu, nagu kratt, puuk, hall, luupainaja, libahunt, lk 164; 166). Seega võib pidada Tuglast nimetute rahvalugude loojate – eesti õudusromantikute otseseks järeltulijaks (lk 166). Siit siis Kallase järeldus, et Tuglas on „Eesti tõuvaimult saand kingiks ja päranduseks just närvierva ja fantastilise poole, kalmuaia mõttekujutuse” (lk 166).²⁶

Eelnevad näited osutasid selgelt, et Kallase Noor-Eesti käsitluse üheks telgteemaks on pärilikkus: n-õ verega edasi kandunud psüühika erinevad vormid. Selle temaatika esilekerkimine seostub darvinistliku arenguõpetuse ideede ulatuslikuma levikuga XX sajandi alguses. Kuid dekadentsi diskursi mõjul saab Kallase kogumikus darvinistlikust selektsioonist vastupidine selektsioon (lk 12). Seda mõistet kasutab Kallas eesti rahvuse loomuvastaselt pika ja ebaterve edenemise selgitusena ja defineerib seda J. Aaviku sõnadega: „kõik jõulisemad, algatusvõimulisemad, edenemisrikkamad ained on peaaegu järjekindlalt Eesti rahvusest loobund ja suland teistesse kultuuriainetesse; järelejääv osa on kahtlemata olnud väheväärtuslikumat laadi” (lk 12; Aavik 1988: 5–8).²⁷

²⁴ Von Baeri nime mainimine Tuglase essee alguses (lk 163) on otsene viide Ridala „Tõu küsimusele” (Ridala 1914: 128), millega Kallase käsitlus haakub ka mitmel pool mujal. Vrd kas või Ridala kirjeldusi teguvõimsatest mereranna rahvastest (Ridala 1914: 22; 31; 68–75). Oleks huvitav uurida Taine'i mõjusid Ridala tõuteemalistes tekstides (k.a „Anna Haava. 50 aastase sünnipäeva puhul”).

²⁵ Vrd Ridala 1914: 30.

²⁶ Samalaadseid mõttearendusi leidub palju ka J. Luiga artiklites ja F. Tuglasel, iseäranis tema artiklis „Kirjanduslik stiil” (1996).

²⁷ Lisaks Aavikule kasutasid vastupidise selektsiooni mõistet Eestis ka teised tõuteoreetikud, näiteks V. Ridala, J. Tõnisson, F. Tuglas ja J. Luiga (vt ka Karjahärm 1993).

Modernse ajastu tüübist ja eesti tõusikust

Elujõuetu ja ebaterve psüühilise pärandi sisu kõrval uurib Kallas ka kultuurilise pärandi sisu. See, et Noor-Eesti esindab Kallase meelest juba kolmandat kultuurikihti, viitab selgelt kultuurilisele järjepidevusele. Eesti kultuuritraditsiooni tekkele on Kallase arvates teed sillutanud nii rahvuslik ärkamisaeg kui ka sajandivahetuse nn Tartu renessanss (lk 13–15). Kuid samas tõdeb ta, et kuigi „Noor-Eesti on kõigest näilisest kontrastist hoolimata Tartus algatet kultuuripinnastumise otsekohene jätk”, vajas see liikumine „enese sündimiseks muutund vaimlist õhkkonda, millise linnastumisprotsess Eestis oli suutnud luua” (lk 18). Sellest vaatepunktist tähistab Noor-Eesti esilekerkimine pigem kahe varasema kultuurikihiga loodud traditsiooni katkemist. Varasemad kihid kandsid endas agraarühiskonna mentaliteeti, toetusid „talupojaklassi pääle” (lk 15), kuid nooreestilik liikumine püüab tabada moodsa linnakultuuri vaimsust. Veel enam, selline liikumine ei oleks Kallase meelest üldse saanud tekkidagi ilma otsustava linnastumiseta.²⁸ Seetõttu rõhutab Kallas mitmel pool, et Noor-Eesti oli „vaba kõigest pärimusside-meist” (lk 16).

Niisiis on nooreestlaste loomingu omavahel põimunud ühelt poolt agraarühiskonnaga seostuv elujõuetust psüühikast ja instinktides koosnev pärand (viimati öeldu seostub J. Oksaga), kuid teiselt poolt kultuurilise järjepidevuse katkestusele viitav linnalik modernsuskogemus. Seega Noor-Eesti ja laiemalt kogu XX sajandi alguse Eesti arengut pärssinud tegureid tuleks Kallase meelest otsida kahest suunast: ühelt poolt pödüra pärilikkusaine eri avaldustest, kuid teiselt poolt liiga äkilise keskkonnavahtetuse ja kiire kultuuritaseme tõusuga seostuvast moderniseerumisest. Nende tegurite arvele kirjutab Kallas „suure osa praegustki Eesti vaimlist ja kehalikku kidurust” (lk 165).²⁹ Selle kiduruse idee võtab hästi kokku ka Kallase Noor-Eesti käsitluse moto, mis on laenatud Tuglaselt: „Ilma vanemalt põlvilt pärit kunsti ja kultuurielu traditsioonideta kunsti ja kultuurielu luua – see on praeguse põlve ülesanne Eestis. Kannatades oleviku saamatuse all ja ühtlasi lihas ning luis mineviku koormat kandes omi käsi välja sirutada Euroopa küpsend kunstiviljade järele – ses on selle põlve traagika.”³⁰

Nagu Noor-Eesti käsitluse motost võib välja lugeda, jagab Kallas Tuglasega küllalt sarnaseid vaateid. Mõlema arvates kannab Noor-Eesti teatava üleminekulise põlvkondliku identiteedi pitserit. Ühelt poolt on „lihas ja luis” tunda veel agraarühiskonnas levinud käitumis-, mõtlemis- ja tajumustreid, kuid teiselt poolt on vaja üles ehitada täiesti teistsugune urbanistlik identiteet. Sellest nooreestlikust nn vahepõlve või tõusiku identiteedist kujuneb Kallase Tartu perioodil tema esmane samastumise mudel nii intellektuaali kui ka kirjanikuna.

²⁸ Lisaks linnastumisele viitab Kallas mõnevõrra ka tehnologiseerumisele, ühiskonna vähehaaval kapitalistlikuks muutumisele ning sellega paratamatult kaasnevale kihistumisele ja sotsialismiideede levikule, toetudes osaliselt Tuglasele ja B. Lindele.

²⁹ Moderniseerumise kontekstis kõneleb Kallas mõnevõrra ka 1905. aasta revolutsioonist, õieti revolutsiooni mahasurumise tagajärgedest nii elus (sunnitud maapagu) kui ka kirjanduses, rõhutades selle mõju sissejuhatuses „Noor-Eesti” (lk 19) ning Tuglase elu ja loomingu, eelkõige romaani „Felix Ormusson” kontekstis (lk 168–169). Ka G. Suitsu luules rõhutab ta „survealuse tõu psüüke ilminguid” ning „maapaguluse ja mahajätuse meeleolusid” (lk 65; 70).

³⁰ Tsitaadi päritolu ei ole ma suutnud tuvastada.

Otsesed viited enese tõusikuna tajumisele ilmnevad 1909. aasta lõpu ja 1910. aasta alguse päevikusissekannetest ehk perioodist, mil Soomes on käivitunud vilgas tõusikuteemaline diskussioon (Kunnas 1980; Molarius 2003), mis on suure tõenäosusega intensiivistuva tõusikudiskussiooni hakatus Eestis. Näiteks 1909. aasta 1. detsembril kirjutab Kallas: „Kogu õhtupooliku pulbitses minus vaidlemishimu ja see tungis esile halva tujuna, millest alles õhtu eel võidu sain. Kogu mu sisemine ja alatine dualism oli päevselgena mu ees, alatine vastuolu teooria ja tegelikkuse vahel, igal alal ja kõiges. Olen üleminekukuju, muud midagi” (Kallas 1955: 165). 25. detsembrist pärineb järgmine sissekanne: „Teen hinges alatisi kompromisse oma elu suhtes. Ah, milline vahekuju ometi olen, ei see ega teine” (Kallas 1955: 170). 3. jaanuaril 1910 kirjutab ta päevikusse: „Modernismi vaim hakkab minust üha enam läbi tungima. Mu aju mõtleb uueaegselt, aga mu tunded on veel vana pärand. Tahaksin just nagu teha hüppe uuesse, aga võtta liiga palju vanast kaasa...” (Kallas 1955: 171).³¹ Kallas tajub seda tõusiku paradoksaalset seisundit üleminekuajastule iseloomuliku paratamatusena ja osaliselt seetõttu seob ta selle identiteedimudeli ka Noor-Eestiga, eelkõige Tuglase portree ühe alapeatükiga, mis analüüsib „Felix Ormussoni” ning A. H. Tammsaare portreega tervikuna.

Taine’iga seostub see tõusikuproblemaatika tema tüübi mõiste erinevate tähenduste kaudu. Seoses „Felix Ormussoniga” väidab Kallas, et Tuglas on „juba varakult tundnud tüübilise, iseloomulise ühtluse iseenese ja oma sugupõlve edenemistee vahel”. Seega on tema eesmärgiks olnud „luua ajajärgu tüüp” (lk 170). Taine kasutab tüübi mõistet kolmes tähenduses: 1) midagi keskkonnale või teatud ajaperioodile iseloomulikku; 2) mingi ajastu (nt keskaja, renessansi jm) mudel; 3) universaalne tüüp, mis mahutab endasse ka eelnevad tüübivormid (Taine 1895b: 284–287; 1915: 458–461). Tuglase romaani „Felix Ormusson” nimeategelane haakub Taine’i tüübi mõistetega esimeses ja teises tähenduses.

Ajastu tüüpi (uus ajastu algab Taine’il XVIII sajandi lõpus) iseloomustab Taine järgmiselt: „Kaasajal valitsev isiksus, pean silmas inimest, kes valitseb näitelava ja kes vaataja poolelt saab suurima tähelepanu ja sümpaatia osaliseks, on raskemeelne ja auahne unistaja nagu René, Faust, Werther, Manfred, see rahulolematu, ebamäärasest ärevusest vaevatud süda” (Taine 1895a: 110; 117–118; 1915: 81; 87). Ka Tuglase essees leidub Kallaselt üks samasugune mõttekäik: „Felix Ormussoni” lugedes meenuvad „Goethe Werther, Constanti *Adolphe*, Musset’ *Aastasaja lapse tunnustus*, Lermontovi *Meie aja kanglane*, – põhjamaises kirjanduses Jacobseni *Niels Lyhne*, Kierkegaardi *Avatleja päevaraamat*. [...] Felix Ormusson on kõigi nende kuulsate ilnamuretöbiste suguvõsast, ta haigus on samast algjuurest kui nende omagi. Seesama suur melankoolia, mil pole muud põhja ega alust kui inimliku olemise ja elu kurbloolus sarnasena, mis näris Salomoni, Wertheri „*Weltschmerz*’ina”, millele Prantsuse romantiline kool andis nime „*ennui*”....” (lk 170–171).

³¹ Kuigi iseennast vahekujuuna määratledes on Kallase häälestus pigem negatiivne, võiks Taine’iga haakuvalt Kallase identiteediloomet siinkohal edasi uurida ka vahekuju/tõusiku positiivseid konnotatsioone silmas pidades. Nimelt võluvad üleminekuperioodid Taine’i eelkõige seetõttu, et representatiivne kunstnik elab tema meelest ajastute vahel. Vastavalt kunstniku võimekusele võib temast saada Taine’i meelest kultuurilise evolutsiooni vahendaja, ta võib rääkida oma ajastu eest ja aidata kaasa tema kulule. Kui kunstnik toob mineviku inimesele lähemale, toob ta samaaegselt ka tuleviku kaasajale lähemale, sest tema võimuses on ajastute esile kutsumine (Brown 1997: 63).

XIX sajandi lõpus on ajastu haigus üks dekadentsi sünonüüme. Seda põhjendavad väga sarnaselt Taine'ile tema õpilane P. Bourget ning omakorda teatud määral Bourget' õpilane Nietzsche³² jpt modernsuse teoreetikud. Taine osutab oma sõnavõtus nii Ormussoni kui ka tema suguvendade haiguse sümptomitele (melanhooliale, *ennui*'le ehk igavusele, närvilisusele, eluvõõrusele jne) ja nende põhjustele. Ühelt poolt põhjustab elujõuetust liiga mugav moodne elu, kuid teiselt poolt teadmiste tohutu kasv, mis relativeerib igasuguse tõsikindla teadmise ja muudab Ormussoni bourget'likus tähenduses diletandiks – inimeseks, kes huvitub kõigest, kuid ei seo end püsivalt ühegi vaatepunkti ega hoiakuga (vt ka Hinrikus 2007: 1720–1722).

Esmalt näebki Kallas Ormussonis moodsalt haiglase eurooplase representatsiooni, mis väljendub nii Ormussoni võimetuses muganduda reaalse eluga (lk 171–176) kui ka tema üliinimlike mõõtmeteni kasvanud teadmisjanus (lk 174). Kuid Ormusson huvitab Kallast ka ajajärgu tüübina, mis tähistab Taine'i jaoks ajastust palju kitsama perioodi hoiakuid ja suhtumisi. Väide, et „Felix Ormusson” on raamat esteedist, piiratumalt öeldes, aastasaja vahetusaaja Eesti kaunishingest” (lk 174), võtab kokku XX sajandi alguse kirjanduslike ambitsioonidega eesti intellektuaali omadused. Taine iseloomustab seda ajajärgu tüüpi nii: „Lühidalt öeldes on ta uude rassi kuuluv, rohkete loodusandide ja pürgimustega varustatud alamklassi laps, kes on esimest korda ühiskonna tipus ja väljendab seetõttu suure pahmakaga hinge ja südame rahutust. Tema tunded ja aated on ühised kogu selle aja sugupõlvele; seetõttu peabki terve sugupõlv vahetuma, enne kui need kaovad” (Taine 1895b: 285–286; 1915: 459).

Siinkohal ei avane Taine niivõrd deterministina, kui võrd pigem ajajärgu muutumise ja liikumise rütmi esiletoojana. Nagu tsitaadist järeldub, kestab mainitud periood kõigest ühe sugupõlve ehk 20–40 aastat. Niisiis esindab ajajärgu tüüp Taine'il teatavat vaheperioodi – ühest ajastust teise suubuvat üleminekuaega. Kallas tunneb selle tüübi üleminekulised jooned ära nii kaasaegse eesti ühiskonna mentaliteedis kui ka kitsamalt nooreestlastes (k.a iseendas) ning nende loodud kirjanduslikes kujudes. Tuglase romaani „Felix Ormusson” nimitegelasel on „kogu noore tõu elu- ja nautimishimu veres” (lk 174). Tammsaare novellide üliõpilaskujud on „pärit esimesest põlvest, uue inimese õhkkond ümber” (lk 133). Essees „Noor-Eesti” võtab ta selle mõtte aga kokku järgmiselt: „On väga võimalik, et ka Noor-Eesti edenemises just hingeline moment on kõige tähtsam.... Noor-Eestiga esineb Eesti vaimlises elus just *uus põlv*, uueaegne vaim, uueaegne inimene” (lk 18).³³ Vaheperiood võimaldab Taine'i arvates tõu omaduste teisenemise. Taine väidab selle kohta: „rahvusliku aluspõhja, instinktidest ja vaistudest koosneva nn alggraniidi muutumisprotsessi võib käivitada rasside ristamine või vähemalt füüsiliste

³² Vt viidet 7.

³³ Muuseas, sama väidab Kallas juba 1909. aasta lõpus Noor-Eesti III albumi retsensioonis J. Aaviku „Ruthist”, kelles „esineb vast esimest korda Eesti kirjanduses täieline praeguse aja vaim, modern-inimene – kaunishing. Kui palju... praeguse aja inimese peenenenud analüseerivat hingeelu, edenenu lõbumaitsemise võimet – ning ühel hoobil ka võimetust” (Kallas 1909). Kuid üheksa aastat hiljem Noor-Eesti kogumikus ilmunud essees „Ruth” keskendub Kallas J. Aaviku „Ruthi” seostele nooreestlasliku esteetilise individualismi kultuse- ja antifeministliku ideoloogiaga ja väidab, et Ruthi näol „pole mingit tegu meieaegse ühiskondliku naistüübi ja õieti vähe praeguse kirjutleva naisega” (lk 156). See on mehelik konstruktsioon, mida teatud mõõndustega võib tõlgendada kui „tuleviku naise apoteoosi” (lk 143; 156).

tingimuste vahetumine" (Taine 1895b: 288–289; 1915: 461). Selle vaheperioodi esindajana ehk üleminekuliste omaduste kandjana näebki Kallas tõusikut.

Liiga kiire keskkonna vahetumise tõttu on eesti tõusikühiskond Kallase meelest kaootiline ja väljakujunematu ning samasugune on ka sellele ühiskonnale iseloomulik „psüüke”: „see tundub tihti fluidina, ebamäärasena ja üllatavana. [...] See on... alles moodustumas, täis võõraid aineid, teadvusetu oma mina kohta, ühest teise rabelev, vastoluline, tihti üllatavasse kujudesse vormuv. Võiks seda pidada ta üleüldsuses neuroosihaigeks, nii rahutu on ta ilme" (lk 17). Seda tõusikutüüpi või Taine'i mõistes vahetüüpi iseloomustab Kallas kõige põhjalikumalt essees „A. H. Tammsaare”.³⁴ Tammsaare novellide tegelased-tõusikud on Kallase meelest ühelt poolt linnastumiskogemuse representatsioonid: „Nad on lõpetand omad arved küлага; nende püüd on selge ja teadlik" (lk 133). Kuid teisalt kuuluks nad justkui ka mingisse teise ajastusse: „sellest hoolimata on neis midagi amfibilist, kahele poole kuuluvat..." (lk 133). Järelikult ei ole need tõusikutüübid täielikult oma keskkonnaga kohandunud. Kallase väitel ei peegeldu neis üksnes „linnastumismurrang", vaid ka „linnastumistraagika" (lk 134).

Niisiis on nii Tammsaare üliõpilaskujud kui ka Tuglase Ormusson Kallase tõlgenduses alles poolel teel talupoeglike joonte muutumise suunas. Nad on omandanud küll linlikud käitumisjooned, kuid oma psüühika ja emotsioonidega sõltuvad ikka veel agraarühiskonnast.

Ka Taine rõhutab oma ajajärgu tüübi iseloomustustes tema tasakaalutust ja kahepaiksust. Vaheperioodil, mis tähistab „ühelt poolt liigset küpsust, teisalt allakäiku nagu tänapäeval, põimuvad üksteisega eelneva ja järgneva perioodi tüübid" ehk vägevad ja kannatavad ning teisalt realistlikud, mitte-täielikud ja tasakaalutud tüübid (Taine 1895b: 344; 1915: 501).

Kallase meelest seostuvad eesti tõusikute probleemid eelkõige nende ülemääraste mõõteteni arenenud näljatundega, nii füüsilise kui ka vaimsega. Nende „instinktes on kahtlemata veel midagi suurel määral algelist, samuti kui ta nõuded on suurelt osalt veel primitiivist laadi. On, nagu poleks ta otsekohene füüsiline nälg sõna otsekoheses mõttes veel täiesti rahuldet. Eesti ühiskonnal on praegu tugev söögiisu, taltsutamatu aplus, hää rahakorjamisinstinkt" (lk 16).

Kuigi selle kirjeldusega näib Kallas pidavat silmas pigem materiaalseid tõusikutüüpe, huvitub ta peamiselt siiski vaimsest aplusest ja selle negatiivsetest tagajärgedest. Kirjanik Ormussoni kuju analüüsides võtab Kallas tema vaimse nälja kujukalt kokku järgnevas lõigus: Ormusson „tahaks enese elu jooksul tegelikult läbi käia kogu Darwini edenemisõpi, amööbist üliinimeseni" (lk 174). Kallase kriitikanooled on suunatud tõusikühiskonna ambitsiooni pihta saavutada kõike ühe põlvkonna jooksul. Lähtuvalt oma orgaanilisest kultuurikontseptsioonist rõhutab Taine mitmel pool, et nii nagu elav inimene, vajavad ka kultuur ja kunstiteos kasvamiseks aega. Siit ka Kallase tõdemus, et noorelaste (ja laiemalt kogu XX sajandi alguse eesti ühiskonna) soov järgi jõuda paljude generatsioonide „loomulikule" evolutsioonile rikub loodusseadustele vastavat arengut ja nii satub ohtu ühiskonna kui organismi tasakaalustatud edenemine, mis toob kokkuvõttes „kõigis Eesti hariduselu avaldusis"

³⁴ Kallas võis Tammsaare tegelaskujude tõusiku kujuga sidumisel inspiratsiooni saada ka Tuglase Tammsaare-käsitluse viimasest osast, mis ilmus algselt Päevalehes (Tuglas 1916).

kaasa „erakordse kultuuriarengu armid” (lk 16). Tammsaare üliõpilasnoveallide näitel võtab Kallas need tagajärjed kokku järgmiselt: „Tammsaare noor-sugu kuulub intellektirikasse, kuid nõrganärvilisse põlve, kelle tõusiklus tundub kõige päält tahte ja iseloomu nõrkuses, kultuuriväsimuses, mida nad erandita põevad, see pole neile enestellegi mingi saladus, nad teavad juba eeskätt, et varem või hiljem tee ääre jäävad” (lk 131–132).

Kokkuvõte

Aino Kallase Noor-Eesti kogumikust on aegade jooksul esile tõstetud väga erinevaid esseid. Tuglase portree ingliskeelse variandi eest pälvis Kallas 1930. aastatel ametliku tunnustuse (Laitinen 1997), J. Luiga hindas iseäranis Jaan Oksa portreed (Luiga 1995b: 371), N. Andresen leidis, et pole piisavalt tähele pandud esseed „A. H. Tammsaare” (Andresen 1979: 108), S. Olesk on pidanud olulisimaks sissejuhatavat esseed „Noor-Eesti” (Olesk 2003: 567) ning eesti ja soome naisuurijad on viimasel kümnendil korduvalt pöördunud essee „Ruth” poole. Retseptsioonist jääb mulje, nagu oleks iga kirjaniku portree omaette käsitusviisiga iseseisev kirjatükk. Käesolevas artiklis tahtsin näidata, et Kallase Noor-Eesti esseed on ideoloogilises plaanis omavahel tihedalt seotud. Neid seoseid avab Taine'i kolmikmõju teooria, mis tuleb esile nii Noor-Eesti kogumiku ülesehituse, sõnavara, uurimisobjektide käsitlemisviisi kui ka uuritavate autorite tähtsuse hindamise kaudu.

Samas on Kallase Taine'i lugemine oma ajastule spetsiifiline. Selles retseptsioonis kõneleb kaasa dekadentsi diskurss, mis assotsieerub Kallase esseedes ühelt poolt üliarenenud ja seetõttu allakäiva moodsa ühiskonnaga ja selle esindajatega, kuid teiselt poolt ühelt sugupõlvelt teisele pärandunud elujõuetu psüühika sümptomitega. Need dekadentsi konnotatsioonid saavad kokku mõistes *tõusik*, kelle kirjeldusi võib leida ka Taine'il, eelkõige ajajärgu tüübi nime all. Kallas põhjendab tõusikute ja tõusikliku vaimsuse esiletulekut Eestis liiga kiire keskkonnavahtetuse ja haridusliku tõusuga ehk progressiga, milles tulevad paradoksaalselt esile mitmesugused languse märgid.

Seega võib väita, et tõusik representeerib üle-eelmise sajandivahetuse Euroopale iseloomulikku ambivalentset modernsuskogemust *par excellence*, kus tõus ja langus on omavahel tihedalt põimunud. Ühelt poolt hariduse kaudu on tõusikuid puudutanud progress, kuid teiselt poolt liiga kiire keskkonnavahtetuse tõttu dekadents ja/või degeneratsioon. Siit siis selle esimese põlve eesti intellektuaali kahepaikne olek: tema vaimsed ja psüühilised omadused on kombinatsioon talupoja ja moodsa linnainimese, lihtrahva ja haritlase hierarhiilistest polaarsustest. Tõusiku mõiste kaudu toob Kallas esile nii kaasajastuva Eesti üleminekusituatsiooni vastuolud kui ka seda ümbritseva laiem konteksti: üleminekulise Euroopa ambivalentse modernsuskogemuse ja selle representatsioonid tema põlvkonda kuuluvatel Noor-Eesti kirjanikel, kes olid Kallase arvates omas ajas kõige rahvuslikumad, s.o idee, millega Kallas seisab vastu kõigile XX sajandi alguse Noor-Eesti oponentidele.

Kirjandus

- Aavik, Johannes 1988 [1914]. Üks meie kulturalise nõrkuse põhjustest: vastupidine selektsion. – J. Aavik, Rahvustunde nõrkusest Eestis. – Loomingu Raamatukogu, nr 50. Tallinn: Perioodika, lk 5–8.
- Andresen, Nigol 1979. A. H. Tammsaare „Kärbes” ja unistused selles. – N. Andresen, Terendus. Uurimusi ja artikleid. Tallinn: Eesti Raamat, lk 108–117.
- Andresen, Nigol 1983. Suits ja tuli. Uurimusi ja artikleid. Tallinn: Eesti Raamat.
- Aspel, Aleksander 1938. Valik prantsuse esseid. Tartu: EKS, lk 301–315.
- Bourget, Paul 1883. Essais de psychologie contemporaine. Paris: Lemerre.
- Brown, Marshall 1997. Why Style Matters: The Lessons of Taine's History of English Literature. – M. Brown, Turning Points. Essays in the History of Cultural Expressions. Stanford, California: Stanford University Press, lk 33–87.
- Haug, Toomas 2007. Tõusik. – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 89–97.
- Hennoste, Tiit 2006. 20. sajandi eesti kirjandusteadus Euroopa kirjandusteaduse taustal. 5. loeng: Noor-Eesti ja positivism. Hüpped modernismi poole II. – Vikerkaar, nr 9, lk 78–93.
- Hennoste, Tiit 2010. Kirjanduse moderniseerumisest II. Ideed ja sõnad. – Looming, nr 6, lk 844–855.
- Hinrikus, Mirjam 2007. „Noor-Eesti” intellektuaalide dekadentlikust Euroopa-identiteedist: J. Randvere „Ruth” ja Friedebert Tuglase „Felix Ormusson”. – Looming, nr 11, lk 1713–1730.
- Hinrikus, Mirjam 2008. J. Randvere „Ruthist” – eesti kirjandusliku dekadentismi ühest esimesest näitest. – Methis, nr 1–2, lk 125–145.
- Kafitz, Dieter 2004. Décadence in Deutschland. Studien zu einem versunkenen Diskurs der 90er Jahre des 19. Jahrhunderts. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Kallas, Aino 1909. A. H. Tammsaare „Noored hinged”. – Postimees 30. VI.
- Kallas, Aino 1921. Noor-Eesti. Näopildid ja sihtjooned. Soome keelest tõlkinud F. Tuglas. Tartu: Noor-Eesti kirjastus.
- Kallas, Aino 1955. Päevaraamat aastaist 1907–1915. Toronto: Orto.
- Karjahärm, Toomas 1993. Tõuküsimus Eestis. – Akadeemia, nr 7, lk 1347–1364.
- Koskela, Lasse, Rojola, Lea 1997. Lukijan ABC-kirja. Johdatus kirjallisuuden nykyteorioihin ja kirjallisuudentutkimuksen suuntauksiin. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kunnas, Maria-Liisa 1980. Ympäristö taiteen ja yksilön muokkaajana. Tainen teorian L. Onervan tuotannossa. – A. Viikari (toim), Kirjallisuuden Tutkijain Seuran vuosikirja 33. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 85–97.
- Kurvet-Käosaar, Leena 2006. Aino Kallase haakumisi J. Randvere „Ruthiga” moodsa naise kuju pinnalt. – M. Hinrikus (koost), J. Randvere Ruth 19.–20. sajandi vahetuse kultuuris, lk 99–124. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.
- Kurvet-Käosaar, Leena 2009. „Algupärase talupojavere jõud”. Eesti tõuküsimus Aino Kallase loomingus. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 729–745.
- Laitinen, Kai 1997. Aino Kallas. Uurimus Aino Kallase loomingu peateemadest ja taustast. Tallinn: Sinisukk.
- Leino, Eino 1909. Suomalaisia kirjailijoita. Pikakuvia. Helsinki: Otava.

- Leskelä - Kärki, Maarit 2006. Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä. Helsinki: SKS.
- Loog, Alvar 2009. Arthur Schopenhauer. – E. Annus (toim), 20. sajandi mõttevoolud. (Heuremata.) Tallinn–Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 41–61.
- Luiga, Juhan 1995a. Põhjaviim. – J. Luiga, Mäss ja meelegaigus. Tartu: Ilmamaa, lk 202–209.
- Luiga, Juhan 1995b. Aino Kallas. – J. Luiga, Hingejõu ilmed. Tartu: Ilmamaa, lk 370–372.
- Lyytikäinen, Pirjo 1998. Symbolismi ja dekadenssi suomen kirjallisuudessa – P. Lyytikäinen (toim), Dekadenssi vuosisadan vaihteen taiteessa ja kirjallisuudessa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 7–15.
- Melkas, Kukku 2006. Historia, halu ja tiedon käärme Aino Kallaksen tuotannossa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Molarius, Päivi 1998. „Veren äänen” velvoitteet-yksilö rodun, perimän ja ympäristön puristuksessa. – M. Härmanmaa, M. Mattila (toim), Uusi uljas ihminen eli modernin pimeä puoli. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy, lk 94–116.
- Molarius, Päivi 2003. Will the Human Race Degenerate? – P. Lyytikäinen (toim), Changing Scenes. Encounters between European and Finnish Fin de Siècle. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 121–142.
- Morley, Neville 2004. Decadence as a Theory of History. – New Literary History, kd 35, nr 4, lk 573–585.
- Olesk, Sirje 2003. Aino Kallas ja noor eesti kriitika. – Keel ja Kirjandus, nr 8, lk 561–570.
- Potolsky, Matthew 2004. Introduction. – New Literary History, kd 35, nr 4, lk V–XI.
- Ridala, Villem 1914. Tõu küsimus. Tartu: Eesti Kirjastuse-Ühisuse „Postimehe” trükk.
- Rojola, Lea 1992. „Konsa susi olen, niin suden tekojakin teen”. Uuden naisen uhkaava seksuaalisuus Aino Kallaksen Sudenmorsiamessa. – T. Onnela (toim), Vampyyrinainen ja Kenkuinniemen sauna. Suomalainen kaksikymmenluku ja modernin mahdollisuus. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rojola, Lea 2009. „Ja ta tundis himu rääkida”. Aino Kallas, Maie Merits ja nais-te hää. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 746–757.
- Stoupy, Joëlle 1996. Maître de l'heure. Die Rezeption Paul Bourgets in der deutschsprachigen Literatur um 1890. (Analysen und Dokumente. Beiträge zur Neueren Literatur. Bd. 35). Frankfurt/M–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien: Peter Lang.
- Taine, Hippolyte A. 1895a [1865–1869]. Philosophie de l'art. Volume I. Paris: Hachette.
- Taine, Hippolyte A. 1895b [1865–1869]. Philosophie de l'art. Volume II. Paris: Hachette.
- Taine, Hippolyte 1915 [1865]. Taiteen filosofia. Tõlk L. Onerva. Helsinki: Otava.
- Tuglas, Friedebert 1916. A. H. Tammsaare. Osa pikemast artiklist. – Päevaleht 25. VII.
- Tuglas, Friedebert 1996. Kirjanduslik stiil. – F. Tuglas, Kogutud teosed 7. kd. Kriitika I, II. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 413–457.

Aino Kallas Reading Taine: On Decadence in her Collection of Essays on Young Estonia

Keywords: modernist experience, Decadent discourse, upstart, Hippolyte Taine, Pierre Bourget, Aino Kallas

Since the publication of the essays „Nuori Viro. Muotokuvia ja suuntaviivoja” („Young Estonia. Portraits and Trajectories” in Estonian *Noor-Eesti. Näoilte ja sihtjooni*, 1921) by Aino Kallas very different essays from the collection have been found worth special discussion, almost as if each writer's portrait was an independent work in its own right. The aim of the article is to demonstrate how closely Kallas's essays are related ideologically. The basis of this connection is the so-called theory of three influences – race (*le race*), the times (*le moment*) and the environment (*le milieu*) – by Hippolyte Taine, emphasizing the effect of those three contextual factors on any author's work. Although Kallas's first acquaintance with Taine's ideas may well date back to the beginning of the 20th century, there are concrete references to her reading Taine's „La philosophie de l'art” just before she started writing the collection of Young Estonian essays. Taine's ideas form the basis for the structure and vocabulary of the collection, as well as for Kallas's approach to her objects of research, and for her hierarchy of the authors portrayed.

At the same time, Kallas's interpretation of Taine is time-specific. In her essays there is a voice of the Decadent discourse, associating on the one hand, with the hyperdeveloped and, therefore, degenerate modern society and its representatives, and on the other hand with the inherited symptoms of a psyche lacking in vital power. Those Decadent connotations meet in the notion of an upstart, described also by Taine, first and foremost as the type of the period. In Kallas's opinion the emergence of upstarts and upstartishness in Estonia can be explained by an all too sudden social change and educational progress, paradoxically revealing various signs of degradation. Kallas uses this notion to exemplify the adaptation difficulties experienced by Estonia in the transitional period of modernization in contemporary European context. This double context resounds with an ambivalent experience of modernity and the repercussions of such experience in the works of those authors who, like Kallas, also belonged to the Young Estonians. Kallas's idea that those authors were the most national of their time opposes all the early 20th century opponents of Young Estonia.

Mirjam Hinrikus (b. 1972), MA, researcher at the Under and Tuglas Literature Centre, doctoral student at the University of Tartu, mirjam.hinrikus@mail.ee